

Kiss J. László

A globális pénzügyi válság a geopolitikai változások tükrében

Jelen esszé azoknak az elemzéseknek a sorába illeszkedik, amelyek polémikusan időközi következtetésekre tesznek kísérletet, és a globális válság néhány geopolitikai következményét kívánják számba venni.

A pénzügyi ágazat válságából az egész világgazdaságra kiterjedő, a második világháború óta legsúlyosabb gazdasági recesszió a maga utóhatásainak teljességében még nem bontakozott ki. Bizonyos, hogy az 1989 utáni globális korszak egész világrendszerre kiható szisztemikus válságával állunk szemben: természetének és hatásainak megítélésében azonban több a kérdés, mint a válasz. Hogyan változtatja meg a pénzügyi és gazdasági válság a politikát és a geopolitikát? Hatásai vajon a pozitív és negatív szinergiák értelmében a már meglévő tendenciákat erősítik, vagy egy új, paradigmátikus átalakuláshoz vezetnek? Számolhatunk-e azzal, hogy a válság a nyugati ipari országok szerepének gyengüléséhez, ezzel pedig a nemzetközi hatalom és a nemzetközi rendszer fenntartási költségeinek újraelosztásához vezet? Vajon felgyorsul-e a folyamat, amelynek során a második világháború utáni fejlődéstől eltérően az Egyesült Államok és Európa domináns hatalmi tényezőkként már nem képesek a nemzetközi rendszer játékszabályait „egyedül” meghatározni? Vajon a növekedési zónák átrendeződése és a válság költségeinek eloszlása miként érinti a közép-kelet-európai régiót? Vajon a „periféria centrumától a centrum periferiáig”, vagy a „félperiferiától a félperiferiáig” vezet az út? Vajon a válság elvezet-e az állam és a nemzetközi szervezetek szerepének, egy új intézményi

architektúrának a *global governance* értelmében megvalósuló megerősödéséhez és a kapitalizmus megújulásához?

Három „történelmi kép”

A hidegháborút követő időszak metaforikusan három „történelmi képbe” sűrítendő, amely a maga módján paradigmátikus változásokhoz vezetett a kül- és biztonságpolitikai gondolkodásban. Az „első kép” 1989, azaz az „*annus mirabilis*”, Fukuyama parafrázisaként a „történelem végének”, a különböző „endingfilozófiák” elterjedésével kísért olvasata volt: vége a territorialitásnak, vége az államnak, vége a külpolitikának. A diagnózis Hegelre emlékeztetően az új és újabb eszmék helyett a parlamentáris demokrácia és a piacgazdaság elterjedésével az emberiség ideológiai evolúciójának a végét, a konkurencia nélkül maradt kapitalizmus győzelmét vizionálta. A „11/9”, a berlini fal leomlása joggal a világ antagonisztikus felosztásának a végét, a globalizáció triumfálását jelentette. Világossá vált, hogy nincs többé elválasztott térség, nincs „másik oldal”, a világ egyetlen globális tér, amelyben a hatások és ellenhatások sokkal közvetlenebbül érvényesülnek: a meglévő intézmények területiális alapjai szétföredeznek, a társadalmak és a gazdaságok egymással

közvetlenül érintkeznek és összefonódnak. A nemzetközi rendszer strukturális átalakulásában a transznacionális vállalatok „államtalan gazdaságokként” a funkcionális piaci logika felülkerekedését vetítették előre az államok világának politikai-területi logikájával szemben. A keletkező konfliktusok nem az egyik vagy másik tömb logikájának, hanem a globális civilizáció „belső” konfliktusainak adtak kifejezést.

A „9/11”, a New York-i Világkereskedelmi Központ elleni terrortámadás a „második kép” metaforájává vált, s mint ilyen, újabb paradigmaticus változások kiindulópontja volt. A transznacionális terrorizmus megjelenése a hagyományos államközi konfliktusokkal szemben az államok és nem állami szereplők közötti új típusú polarizációt és a konfliktusok transznacionalizálódását állította előtérbe. A tömegpusztító fegyverekkel rendelkező egyének és csoportok megjelenése az államok világával szemben stratégiai szintű fenyegetés veszélyét testesítette meg, továbbá felhívta a figyelmet az államközpontú biztonságpolitika és nemzetközi jog, valamint a nem állami szereplők közötti feszültség, s ezzel a hagyományos vesztfáliai logika meghaladásának dilemmáira.

A Bush-kormányzat arra a következtésre jutott, hogy az államközpontú nemzetközi jog, az államok szuverenitásán és a territorialitás vesztfáliai logikáján alapuló cselekvés többé nem képes garantálni az amerikai nemzetbiztonsági érdekek védelmét. Ebből következően a terrorizmus elleni harc része lett azon államok megelőző (preemptív) megtámadása, amelyekről feltételezhető volt, hogy tömegpusztító fegyverekkel rendelkeznek, vagy azok kifejlesztésén dolgoznak, és terrorista csoportoknak adnak menedéket. A transznacionális terrorizmus elleni küzdelem viszonylagossá tette, ha ugyan el nem mosta a korábbi éles különbséget a belső és külső

biztonság között. Világossá vált a felismerés, hogy az államok „vége” nem egy utópia megvalósulását jelenti, hanem ama korlátozott vagy hiányzó államiság terein a növekedését, mely menedéket nyújt a terrorizmusnak és az erőszak privatizációját segíti elő. Az államkudarc jelensége az egész nemzetközi rendszer biztonságpolitikai napirendjének egyik fő kérdésévé vált, mivel az államok „vége” a nemzetközi biztonsághoz elengedhetetlen államrendszer fennmaradását kérdőjelezi meg.

A „harmadik kép” 2008, az „annus horribilis”, a hidegháború utáni globális pénzügyi és gazdasági válság kirobbanása és kibontakozása, metaforikusan a „global gambling” buborékának kipukkadása. A számítógépek világhálóba kapcsolása lehetővé tette a globális tőke- és pénzforgalom elektronizálását. A számítógépek tömeges elterjedésével lehetővé vált a rendkívül bonyolult és ezért átláthatatlan kockázatú pénzügyi eszközök, derivatívák megjelenése. A különböző papíroknak – közöttük a sok jelzálog-derivatívának – az értékvesztése drámaian érintette azok jóhiszemű vásárlóit, közöttük a különféle nyugdíjalapokat, fedezeti alapokat, befektetési és kereskedelmi bankokat. A pénzügyi ágazat „papírválsága” az egész reálgazdaság válságává terebélyesedett, s különböző geopolitikai súlyelosztásban egymástól eltérő intenzitású szociális válságokkal fenyeget.

Robert Kagan könyvének címét idézve (*The Return of History and the End of Dreams – A történelem visszatérése és az álmok vége*) az 1989 utáni évek várakozásaival szemben a „történelem visszatéréseivel”, avagy „a történelem végének a végével” állunk szemben. Eszerint a hidegháború vége nem jelentette az emberiség fejlődésének új korszakát, a kanti békés világrend eljövételét. A nagyhatalmi vetélkedés szerepe a 21. században sem szűnt

meg. A hidegháború végével a történelem csupán egy „lélegzetvételnélgeopolitikai szünetet” tartott, amely legkésőbb már a 9/11-gyel a végéhez ért. A Fukuyama és George Bush által meghirdetett „új világrendszer” illúzióknak bizonyult, a „geopolitika korszaka” visszatért, és vele az a „nagy hatalmi nacionalizmus”, amely a 19. és 20. századot is formálta. A világ újra „normálisá” vált: egy új rendszerközi konfliktus van kialakulóban, mivel a demokratikus rendszereknek új konkurenciájuk lett az olyan autokratikus, erőforrásokban gazdag és dinamikus fejlődő államok előretörésével, mint Kína, Irán és Oroszország.

Kagan szerint Oroszország és Kína nem egyszerűen autokratikus rendszer: meggyőződéssel hisznek benne, s ez a hit gazdasági sikereikkel együtt olyan modellé vált, amely már ma is vonzót gyakorol a világ legkülönbözőbb országaira. Ez a logika – nevezetesen a világ két antagonisztikus táborra történő újrafelosztása – a hidegháborús geopolitika visszatérését jelenti, s egyúttal eszköz is a hidegháború utáni komplexitás leegyszerűsítésére. Az autokratikus kormányformák vonzerejének növekedése azonban a katonák útján történő demokráciaterjesztés, valamint a premodern és posztmodern kultúrák közötti párbeszéd kudarcának is következménye. A demokráciaterjesztés nehézségeit látva azonban nem szabad elfelednünk, hogy magának az amerikai demokráciának is hosszú utat kellett bejárnia: csaknem száz évre volt szükség a rabszolgaság felszámolásához, s mintegy százötven évre a nők választójogának megadásához.

Richard Haas az újonnan formálódó nemzetközi rendszerben nem egyszerűen a klasszikus multipolaritás visszatérését látja, hanem olyan nonpoláris rendszer kialakulását, amelyben az Egyesült Államok ugyan még mindig a legnagyobb hatalom,

ám amelyben már senki sem képes valódi „pólussá” válni. Ebben a klasszikus multipolarizmustól eltérő rendszerben az állami szereplők mellett növekvő súllyal van jelen a nem állami szereplők sokasága: az orosz állam geopolitikai érdekeit képviselő monopolista Gazprom, a libanoni Hezbollah vagy a palesztin Hamász, nem kevésbé a hatalmas TNC-ék a magánnyugdíj- és fedezeti alapok stb. A nemzetközi rendszerben nem mérséklődött, hanem erősödött a szűkös erőforrásokért folytatott harc, s ezzel a globalizáció feltételei között sem szűnt meg a geopolitika jelentősége.

Az erőforrásokért, közöttük az olajért, gázért kitörő érdekkonfliktusok jól ismertek. A „vízkonfliktusok” és a „vízháború” fogalma még kicsit idegenül hangzik, jóllehet már ma is mintegy harminc országban a világ lakosságának húsz százaléka édesvízhiányban szenved, és ez az arány 2015-re harminc százalékra emelkedik, s a becslések szerint ötven országra terjed ki. Az olaj- és gázexportőr országok nagyobbik része autokratikus berendezkedésű és a világ legkevésbé stabil térségeiben helyezkedik el. Az 1973. évi olajválsághoz hasonlóan ez a fejlődés az ellátás-, illetve az energiabiztonság kérdését a politikai napirendek élére tűzte. Jól látható, hogy az olajárak változása miként befolyásolja az ún. járadékgazdaságok külpolitikai magatartását. Az olajárak emelkedése az autokratikus olaj- és gáztermelő országokban csökkenti a belpolitikai reformokra való készséget, ám ezzel egyidejűleg növeli a konfliktusos magatartásra való hajlamot.

Az 1989 utáni globális korszak válságának további sajátossága, hogy nem csupán a kommunizmus széthullása után egyedül diadalmaskodó kapitalizmust, hanem az egész „nyugati modellt” is megkérdőjelezni látszik, feltéve, ha a gazdasági teljesítménnyel szemben a spekuláció,

a reálgazdasággal szemben a „papírgazdaság” kerekedik felül, s ha a nagy társadalmi elosztó rendszerek – közöttük a nyugdíj- és egészségügyi rendszerek – az előregedő Európában csődöt mondanak.

A pénzügyi és gazdasági válság különössége, a globalizálódás heterogenizálódása

Az 1989 utáni globális korszak első nagy válságának igazi természetét, következményeit, költségeit és a nemzetközi hatalmeloszlásra gyakorolt geopolitikai hatásait minden részletében még nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a válság egyik forrása a papír- és reálgazdaság kettősségéből származik. A nyolcvanas évek közepétől megfigyelhető, hogy a növekvő profit nem a reálgazdasági teljesítményekből, hanem a pénzügyi műveletekből, az ún. „kaszinókapitalizmusból” (Susan Strange) származik, amely a horizontálisan szerveződő „internacionalization” nélkül elképzelhetetlen lenne. Nyilvánvaló, hogy a pénzügyi rendszerválság nem önmagában létezik. Hatásai nyomon követhetők a gazdasági recesszióban, a szociális problémákban, továbbá a politikai rendszerek integráló képességének gyengülésében. Mindez azt is jelenti, hogy a pénzügyi válságot integráltan, a világpolitika és világ gazdaság számos szektorát (klíma, élelmiszer, környezet stb.) érintő válságok összefüggésében kell vizsgálni. Következésképp egy szisztemikus világrendszerválságról beszélhetünk. Felvetődik a kérdés, hogy melyek (lesznek) ennek a válságnak a közvetlen hatásai, amelyek a már meglévő folyamatokat erősítik.

Az 1990-es évek közepétől megfigyelhető, hogy a globális társadalmi termék nö-

vekményében mind nagyobb hányad jut Kínának, Indiának, a feltörekvő regionális hatalmaknak. Számos előrejelzés az első negyedszázad végére a második világháború utáni nemzetközi rendszer mélyreható átalakulását prognosztizálja, amelyben ugyan az Egyesült Államok lesz továbbra is a legfontosabb, de „kevésbé domináns” világhatalom. Az okot a szakértők a feltörekvő regionális hatalmak megerősödésében, a gazdaság globalizálódásában, valamint a jólétnek és a gazdasági hatalomnak a Nyugatról Keletre történő áthelyeződésében látják. Ennek következménye, hogy olyan országok, mint Brazília, Kína és India nem a nyugati modellhez alkalmazkodnak: már annyi mozgásszabadságuk és fejlődési dinamikájuk van, hogy saját prioritásokat határoznak meg a maguk számára. A folyamat a globalizálódás heterogenizálódását, sokszereplőssé és sokszínűvé válását jelenti. Élesztése és fenntartása már nem korlátozódik az euroatlanti térség szereplőire, és az Egyesült Államok sincs már a korábbiakra jellemző win-win helyzetben. A globalizáció növekvő költségeit Washingtonnak is vállalnia kell, ahogy ez a pénzügyi és gazdasági válság esetében megfigyelhető. Ám az Egyesült Államok még mindig abban a helyzetben van – többek között a Bretton Woods-i pénzügyi rendszernek köszönhetően –, hogy képes externalizálni, illetve globalizálni veszteségeinek egy részét, és a világgal megfinanszíroztatni államháztartásának és fizetési mérlegének a túlfogyasztásából és háborúból származó deficitjeit.

Mindazonáltal a leegyszerűsítésekkel szemben óvatosságra int, hogy a pénzügyi és gazdasági válság a felemelkedő hatalmakat – mindenekelőtt Oroszországot – sokkal negatívabban látszik érinteni, mint ahogy azt előzetesen feltételezni lehetett. A válság hatásaként mind Kínának,

mind Oroszországnak növekvő belső problémáikkal kell szembenéznie, nincsenek tehát abban a helyzetben, hogy a világgazdaság mentőhorgonyai legyenek. Energiagazdagsága ellenére Oroszországnak továbbra is egyoldalú és sebezhető gazdasági szerkezete van, az energiahordozók csökkenő áraival szemben nem képes semmit ellentételezni. Oroszországban a gazdaság diverzifikálásáról, az ipar modernizálásáról, a termelékenység növeléséről sok szó esik, de valójában semmi nem történt. Az orosz központi bank küzd a rubel elleni spekulációk megakadályozása érdekében, ám eközben az orosz valutatartalékok aggasztó gyorsasággal csökkennek. Kínát ugyan nagy exportsikerei és gigantikus valutatartalékai politikailag és gazdaságilag olyan hatalmassá tették, mint amilyen még soha nem volt, ám ezzel egyidejűleg sohasem függött annyira a világtól, mint ma. Már nem képes arra, hogy elkülönítse magát a pénzügyi válság és a reálgazdaság recessziós hatásaitól, ugyanakkor még nem érett és nem is kész a vezető szerep vállalására. Ezzel szemben az Egyesült Államok jelentős tapasztalatok birtokában van annak érdekében, hogy miként állhat az elkerülhetetlen változások élére, s miként ellenőrizheti azokat, amelyek saját pozícióját fenyegetik.

Új szereplők és új játékszabályok – az intézményi hatalom újraelosztása?

A globalizáció folyamatában az új szereplők megjelenése új szabályok megteremtését és a meglévő intézményi hatalom újraelosztását követeli meg. A Nemzetközi Valutaalap sem lehet hatékony, ha nem tökécsítik fel, és ennek megfelelően a kvótanövekedés értel-

mében az új gazdasági és pénzügyi hatalmak, így Kína nem kap nagyobb beleszólást. Az 1973. évi olajválságot követően még csak a hét legfejlettebb állam képviselői jöttek össze és hívták életre a G7 fórumot, míg a jelenlegi pénzügyi válságot követően a washingtoni csúcson már 20 állam képviselői – köztük Kína, India, Brazília, Indonézia, Szaúd-Arábia – voltak jelen. A globalizálódás heterogenizálódása szorosan összefügg a népességszámban élen járó Kína, India és más ázsiai társadalmak átalakulásával, nevezetesen több százmillió új fogyasztó megjelenésével, akik az élelmiszer-, víz- és energiafogyasztás egész világgazdaságra kiható növekvő keresletét teremtik meg. Ezzel együtt Kína növekvő függősége a globális exportpiacoktól még inkább megköveteli az ország bevonását a nemzetközi intézmények mind szélesebb körébe. A tárgyalóasztalon van az a javaslat, hogy a hét vezető ipari nagyhatalom világgazdasági csúcstalálkozóját ne csupán Oroszországgal, hanem Kínával is kibővítsék. Az új amerikai elnöknek is megfelelő választ kell adnia Kína felemelkedésére, s ez nem a „fenyegető” Kína hidegháborús logikának megfelelő feltartóztatása, mint inkább a kínai növekedés és a világgazdaság közötti függőség alapján a „policy of engagement” választása lehet – azaz Peking mind nagyobb felelősségvállalásának előmozdítása a világgazdaságban és a világpolitikában.

A globalizálódás irreverzibilis, de nem korlátlan. Lelassulhat, sőt meg is állhat, vissza is eshet, ahogy ezt a világgazdaság összehúzódásának és kitágulásának történeti ciklusai is mutatják. A globalizálódás ugyanakkor nem természeti törvény, hanem befolyásolható, a nemzetközi együttműködés és a globális intézményrendszer útján alakítható. A globális intézményrendszer átalakulása magában foglalja az ENSZ meghíúsult reformjának na-

pirendre tűzését, az intézményi struktúra és a nemzetközi rendszer új hatalomeloszlásának harmonizálását.

Az új nemzetközi rendszerben az Egyesült Államok katonai unipolarizmusa önmagában alkalmatlan egy sor probléma megoldására, ahogy ezt Irak és Afganisztán példája mutatja. A problémák kezelése a katonai–civil eszközök alkalmazásán, továbbá az állami és nem állami szereplők partnerségén alapuló hatékony governance-politikát igényel. Az új multipoláris nemzetközi rendszerben ugyanakkor az állami és nem állami szereplők szembenállása – így a transznacionális terrorizmus – a polarizáció növekvő forrása. A legutóbbi Mumbaiban lezajlott események jelzik, hogy a terrorizmus nem csupán egyéni vagy csoportos akciókra képes, hanem nem lebecsülhető logisztikai erőt is képvisel egy többnapos háború folytatására is. És nem akármilyen országban, hanem Indiában, amely a világ második legnagyobb hadseregével rendelkezik.

Európa és az Egyesült Államok mint megoldás és mint a probléma része

A modern kapitalizmus keletkezése óta most fordul elő először, hogy Európa kikerül a mintegy hétszáz éves gazdasági növekedés centrumából. A változás nem a Nyugat végét, hanem a nyugati kultúra által dominált világ multinacionalizálódását, ha úgy tetszik „ázsiasodását” jelenti. Kérdéses, hogy az Európai Unió az integráció mélyítésével képes-e a világgazdasági marginalizálódásnak ellenállni. Ez az unió cselekvő és nemzetközi versenyképességének növelése érdekében a nemzetállami modell további meghaladását jelentené, valamint többek között a közös kül-, biztonság- és

védelempolitika, a döntéshozatal hatékonyságának növelését.

Ebből a szempontból szimptomatikus, ahogy az EU az első hónapokban történelme eddig legnagyobb pénzügyi és gazdasági válságára reagált. Az első reakció meglehetősen megkésett. Miután 2008. szeptember 15-én a Lehman Brothers beruházási bank összeomlott, és minden arra mutatott, a válság elmélyül, az európai politikusok hajlamosnak mutatkoztak arra, hogy a válságot amerikai problémának tekintsék. Az EU soros elnökségét betöltő Franciaország elnöke ugyan igen ügyesen használta fel a maga javára a válságot, ám meglehetősen előkészítetlennek bizonyult a minicsúcs, amit Sárközy kezdeményezésére egy egységes európai válságpolitika – többek között a bankok megsegítését célzó „európai mentőalap” – megteremtése érdekében hívtak életre. A németek a nemzeti megoldások mellett törtek lándzsát, attól tartva, hogy az „európai megoldás” számukra újra azt jelentené, hogy adófizetőik pénzéből a gyengébb uniós tagállamoknak többet kell fizetniük. A német pénzügyminiszter ugyanakkor élesen bírálta a brit politikát, amely eladósodás és adóajándékok útján tett és tesz kísérletet a fogyasztás ösztönzésére.

Csak a G7-pénzügyminiszterek 2008. október 10-én Washingtonban tartott csúcsértekezlete vezetett oda, hogy közös irányvonal alakuljon ki. A részt vevő államok arra tettek ígéretet, hogy tőkével töltsék fel legfontosabb bankjait. Aligha lehet felbecsülni, hogy ez a megállapodás milyen döntőnek bizonyult a világ pénzügyi rendszerének stabilizálása szempontjából. Decemberben már Angela Merkel német kancellár asszony is támogatta a Bizottság javaslatát, amely a tagállamok GDP-je 1,5 százalékának megfelelően mintegy 200 milliárd eurós konjunktúracsomagot irány-

zott elő, melyet húsz százalékban közössiégi, nyolcvan százalékban pedig nemzeti eszközökből finanszíroznának.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a globális gazdasági és pénzügyi válság miként befolyásolja az EU fejlődését. Számos jel – közöttük a nemzeti reflexek és az euroszkepticizmus erősödése, a lisszaboni szerződés áthúzódo ratifikációs nehézségei, valamint a „régii” és „új” Európa közötti különbségek, az integráció keretében továbbélő etnikai problémák sora – mutatja, hogy az EU hatékony nemzetközi szerepvállalását számos probléma akadályozza, s a válság feltételei között még nehezebb a két utóbbi kibővülését „megemésztenie”. A régi és új tagállamok között ma is jelentős különbség van. Az új tagállamok úgy csatlakoztak az EU-hoz, hogy kívül maradtak a közös politikák számos területén. Egyidejűleg azonban jól látható a kölcsönhatás is: nem csupán a nyugati tagállamok recessziója hat a középkelet-európai térség új tagállamaira, hanem a keleti tagállamok keresletének a zsugorodása is kedvezőtlenül érinti az EU fejlett tagállamait. Elég arra utalni, hogy ugyan a közép-európai országok fő kereskedelmi partnere az euróövezet, ám Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország legnagyobb kereskedelmi partnere, Németország importjának nem lebecsülhető része, mintegy 11 százaléka Közép-Európából érkezik.

Nem kevés azoknak a politikusoknak a száma, akik az EU „túlbővüléséről” hajlamosak beszélni, és a folyamat felfüggesztését vagy befejezését már a válságot megelőzően is kívánatosnak tartották. E vélekedés nem feltétlenül a bővülésnek, hanem inkább annak a következménye, hogy az unió a szükséges intézményi elmélyítés nélkül a „túlbővülés” állapotába kerül, amit a pénzügyi és gazdasági válság negatív ha-

tásai még inkább erősíthetnek. Az unió számos aktuális kérdésben – mint az energia-politika, Oroszország-politika, Koszovó elismerése stb. – nem volt képes arra, hogy megteremtse a hatékony cselekvőképességhez szükséges politikai konszenzust.

Ha a „túlbővült” és föderális fejlődésében megrekedt Európa nem lesz a szükséges mértékben döntésképes, akkor nem csupán cselekvőképessége kérdőjeleződik meg, hanem az Egyesült Államok érdeklődése is csökkenhet iránta. Európa ugyan örvendetesen kikerült a világpolitikai konfliktusok fókuszából, ám ezzel együtt jár stratégiai szerepének leértékelődése is, amit a kívánatos mértékben nem sikerült ellensúlyoznia. Az Egyesült Államok érdeklődése a Csendes-óceán, a Közel- és Közép-Kelet, valamint Délkelet-Ázsia térségei iránt növekedett meg, ezért a transzatlanti kapcsolatok fennmaradása növekvő európai erőfeszítéseket követel. Ugyanakkor tény, hogy az EU a kereskedelempolitikában és a fejlesztési segélypolitikában világhatalom, és tagállamai a biztonság „importőreiből” a biztonság „exportőreivé”, nevezetesen a nemzetközi békefenntartás és válságkezelés permanens résztvevőivé váltak. Ez lehetőséget nyújt a transzatlanti kapcsolatok keretében egy új nemzetközi világrend megteremtéséhez való hozzájárulásra.

Az EU sikerét számosan az euróban látják, sőt az euró tartalékvalutaként történő felhasználását, valamint a hatalmas kínai valutatartalékokat a dollárközpontúsággal szemben egy multipoláris pénzügyi rendszer kialakulásának jeleként értékelik. Az értékében megerősödött euró első tíz éve mindenképpen sikernek tekinthető, ám az Egyesült Államok az elkövetkező években továbbra is a legfontosabb hatalom lesz. Aligha vitatható ugyanakkor, hogy a 2001 óta különösen növekvő amerikai kettős

deficit és a George W. Bush nevével fémjelzett neokonzervatív külpolitika nem kevéssé vált előidézőjévé annak, hogy az Egyesült Államok a világban veszített politikai támogatottságából és az iránta a korábban megnyilvánuló szimpátiából. A hatalmas tartalékokkal rendelkező Kína szerepét illetően az új, demokrata amerikai elnöknek is tanácsos óvatosnak lennie. Kína ugyanis nem az Egyesült Államok hatalmának hanyatlásában, sokkal inkább egy graduális változásban érdekelt. Felemelkedését és a politikai rendszerét legitimáló kétszámjegyű gazdasági növekedését az Egyesült Államoknak köszönheti, amely elősegítette a világgazdaságba történő integrálódását. A dollár alapú kereskedelemről való kilépése azt jelentené, hogy a hatalmas dollártartalékokkal rendelkező Kína elvesztené a növekedésének fő forrását adó amerikai exportpiacokat, s ezzel belpolitikai stabilitása is veszélybe kerülne.

Nem vitás, hogy a hatalmas kínai valutatartalékok összetételének az euró, a yen vagy éppen az arany javára történő változása hátrányosan érintené a dollárt. Ám Peking monetáris hatalma olyan, mint a nukleáris fegyverek megjelenésével az elrettentés gyakorlata: a fegyverek fenyegetésre, és nem konkrét alkalmazásra szolgálnak. Kínának tehát érdekében áll az amerikai hegemonián alapuló nemzetközi rend fenntartása, szemben a gazdasági regionalizálódás latin-amerikai országok által favorizált modelljével és a globalizálódás erőteljes kritikájával. Jellemző, hogy számos nyugat-európai állam gyakorlatától eltérően a kínai politikusok képesek voltak ellenállni annak a kísértésnek, hogy a pénzügyi válságot az Amerika-ellenesség – a „US-Bashing” – eszközeként használják fel. A világkapitalizmus válsága nyomán a kínai sajtóban nem volt észlelhető a

triumfálás retorikája, míg a bankközi piacok bedugulását és az állami mentőakciókat számos nyugat-európai kormányhoz közel álló lap az „angolszász kapitalizmus”, az „anglo-amerikai turbókapitalizmus” kudarcaként értékelte.

A pénzügyi válságban Kína tehát sokkal tartózkodóbb magatartást tanúsított, mint amilyen gazdasági hatalma alapján megilletné. A kínai miniszterelnök a pénzügyi válság tetőpontján hangsúlyozta, hogy Kína még nem szuperhatalom, s aktívan nem képes a nemzetközi pénzügyi válságba beavatkozni, mivel kínaiak milliói élnek még mindig mélyszegénységben. Kína elsősorban magára fókuszál, és inkább Japán második világháború utáni *low profil* külpolitikai gyakorlatát tekinti követendőnek, amely a nemzetközi válságokban rendszerint a tartózkodó magatartás gyakorlatát jelenti.

A tízéves euró erejéről és törekenységéről is megoszlanak a vélemények. Egy negatív forgatókönyv arra figyelmeztet, hogy a pénzügyi és gazdasági válság az eurózónát megosztja, mivel számos ország a pénzpolitika harmonizálása tekintetében saját exit opcióját keresi annak érdekében, hogy hatékonyan reagálhasson a válságra, s ez a maastrichti kritériumok felpuhulásával a közös pénzpolitika fennmaradását veszélyezteti. Ebben az értelemben Németország és Ausztria részvételével létezik az eurózónának egy „északi”, Franciaország vezetésével pedig egy „déli” régiója. Ezt a megosztottságot a pénzügyi és gazdasági válság elmélyítheti, ahogy ezt a francia „mediterrán” és a német keleti politika, illetve az európai szomszédságpolitika déli és keleti dimenziója közötti érdekkonfliktus is mutatja.

Az eurószkeptikusok korábbi érve is felbukkan, miszerint a közös valuta egy szövetségi államhoz hasonló fiskális berendezkedést követelne meg, ennek hiányában vi-

szont az eurózóna a valutauniós kísérletek számos történelmi példájához hasonlóan könnyen kudarcot is vallhat. Ennek a forgatókönyvnek az értelmében az Európai Központi Bank egyetlen eurózónához tartozó ország esetében sem képes optimális pénz- és kamatpolitikát folytatni, emiatt az infláció mértéke és az euró árfolyama egyetlen ország számára sem optimális, és az államokként eltérő infláció alapján az euró stabilitása hosszú távon nem biztosítható.

Ezzel ellentétben egy pozitív forgatókönyv azt állítja, hogy a válság éppenséggel erősíti az eurót, mivel az euróövezeten kívüli államok nagyon örülnének, ha az Európai Központi Bank védelme alatt lennének, ahogy ezt Dánia, Svédország és számos új tagállam példája is jelzi. Az euró erősíti az európai identitást, ösztönzi a növekedést és kereskedelmet, legalább olyan stabil, mint az egykori nyugatnémet márka, s hosszú távon az amerikai dollárt is kiszoríthatja a tartalékvaluták sorából.

Egy harmadik álláspont az eurószkeptikusokkal és az „euróeuforikusokkal” szemben azt hangsúlyozza, hogy az elmúlt tíz év felmérései ugyan nem igazolják az európai identitás növekedését, ám az EU-n belüli kereskedelem és az euró stabilitása az elmúlt tíz évben a korábbi nyugatnémet márka szintjét nem csupán elérte, hanem meg is haladta: az euró az amerikai dollár konkurensévé vált.

A jelenlegi status quo megváltozásához az vezetne, ha az amerikai gazdasági hatalommal összemérhető EU közös pénze, az euró valóban képes lenne arra, hogy a dollár helyébe lépjen, s ezzel az Egyesült Államok elvesztené azt a kiváltságát, hogy külföldi adósságait a szövetségeseivel és a világgal finanszíroztassa. Ennek nyilvánvalóan mélyreható geopolitikai következményei lennének. A múltban az Egyesült Államok államháztartási és külkereskedelmi hiánya különö-

sebb problémát nem okozott, mivel a szövetségesek készek voltak arra, hogy megfizessék az Egyesült Államok globális vezető szerepének az árát. Az 1960-as években például Németország vállalta az amerikai katonák állomásoztatási költségét, továbbá amerikai fegyverek vásárlását, s ezzel hozzájárult az amerikai deficit finanszírozásához. Az 1991. évi iraki háború költségeinek jelentős részét is Szaúd-Arábia és Németország vállalta magára. Ha az Egyesült Államok a mai pénzügyi és gazdasági válság közepette a szövetséges országok központi bankjait a dollár támogatására kérné fel, úgy bizonyára már nem találkozna ugyanazzal a készséggel, mint amelyet az európaiak és Japán a hidegháborúban tanúsítottak.

Sokan teszik fel azt a kérdést, hogy az Egyesült Államok nem lépett-e be a „túlterjeszkedésnek” abba az állapotába, mint amiben túlzottan ambiciózus katonai kötelezettségei következtében egykor a brit birodalomnak is része volt. Gyakran emlékeztetnek arra, hogy az 1956. évi szuezi válságban az amerikai nyomásnak nagy része volt London még „maradék” imperialista ambícióinak feladásában. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott a brit font egyidejű hanyatlása, nem kevésbé az akkori amerikai elnöknek, David D. Eisenhowernek az a döntése, hogy eláll a brit valuta megsegítésének tervétől.

Az Egyesült Államok a válság közvetlen előidézőjeként maga is a probléma részévé vált, ám az abból való kijutás sem képzelhető el az Egyesült Államok nélkül. Josef Stieglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász arra mutatott rá, hogy az Egyesült Államok kettős deficitje nem csupán az amerikai, hanem az egész világgazdaság fejlődését is eltorzítja. Az amerikai deficit finanszírozása ugyanis elvonja a fejlődő országok elől a hiteleket, a fejlődési esélyeket pedig ott korlátozza, ahol éppen serkentenie kel-

lene. A pénzügyi és gazdasági válság még nehezebbé teszi a helyzetet, mivel a globális hitelválság további korlátokat jelent a fejlesztéspolitika finanszírozásában.

Milyen politikai erők profitálhatnak a globális válságból?

Milyen gazdaságpolitikai alternatíva és ideológia kínálkozik hát a pénzügyi válságból kibontakozó recesszió nyomán? A második világháború után – lényegében a koreai háború lezárulásával – az Egyesült Államokban a New Deal politikája véget ért. Ezt követően a jóléti állam európai szociális modellje indult több évtizedes sikeres útjára, s ez egybeesett a nagy néppárti struktúrák felemelkedésének és a belpolitikai stabilitásnak az időszakával. Ezt követően a Ronald Reagan és Margaret Thatcher nevéhez kötődő neoliberális politika vált a gazdaságpolitika főáramú filozófiájává, amely a piaci fundamentalizmusnak és az „államtalanításnak”, ezzel együtt a globális piaci logikának nyitott teret.

A globális pénzügyi és gazdasági válság azt mutatja, hogy sem a korábbi európai szociális állam, sem a neoliberális modell gyakorlata nem járható út. A reálgazdasággal szemben a túlburjánzó „papírgazdaságon” alapuló globális gazdaság katasztrófája jelzi, hogy a globalizálódás feltételei között is meg kell őrizni, adott esetben még inkább meg kell erősíteni a nemzetközi intézmények és az államok szerepét. Nagy kérdés, hogy a nemzeti megoldásokba és a hazai ipart támogató protekcionizmusba való menekülés helyett lehetséges lesz-e egy új globális pénzügyi és gazdasági architektúra – Angela Merkel davosi javaslata szellemében egy „világgazdasági tanács” – létrehozása az ENSZ keretében,

amely a gazdasági és pénzügyi rendszer szabályainak globális érvényesítéséről gondoskodhatna.

Aligha hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az 1950-es és 1960-as évek szociális modelljének sikerét nem kismértékben az tette lehetővé, hogy a munkaerőpiacon a globális verseny feltételei még nem alakultak ki. Ám harminc évvel később Kína, India, Oroszország és az egykori szocialista országok csatlakoztak a kapitalista világ-gazdasághoz, s ezzel a rendelkezésre álló globális munkaerő mennyisége radikálisan megváltozott: másfélről hárommilliárdra növekedett. Ezzel a munkaerőpiacon a globális verseny eddig soha nem tapasztalt feltételei alakultak ki, amelyek együtt járnak a munkahelyek alacsonyabb bérszintű országokba történő áttelepülésének kockázataival. Az európai balközép pártok megosztottak abban a kérdésben, hogy miképp is őrizhetők meg hatékony módon a munkahelyek. Az európai szocialista pártok madridi találkozóján az EU-n belüli munkaerő-áramlás korlátozása került előtérbe, melyet az alacsony költségszintű új tagországok baloldali pártjai joggal elleneztek. Végül egy olyan megfogalmazásban állapodtak meg, amely szerint a leszállított társadalmi standardokkal és alacsony bérekkel a munkavállalók költségén egyetlen ország sem nyerhet komparatív előnyöket a másikkal szemben.

A baloldali pártok közös stratégiájának a kialakítását nem csupán a globális munkaerőpiaci verseny dilemmái nehezítik, hanem az a tény is, hogy a gazdasági és pénzügyi válság közepette a politikai tennivalókat tekintve a hangsúly nem annyira a pótlólagos szociális intézkedésekre, mint inkább a gazdaság dinamizálására került. Amikor a pénz csak szűkösen áll rendelkezésre, és amikor a gazdasági növekedés feltételei hiányoznak, nyilvánvaló-

an nem az elosztási harcok, hanem sokkal inkább az a kérdés a meghatározó, hogy miként lehet a gazdaságokat a recesszió állapotából kimozdítani. A hatalomban lévő konzervatív pártok részéről a konjunktúraprogramok részeként olyan strukturális változások szükségessége fogalmazódik meg, mint az oktatás és az infrastruktúra korszerűsítése, amely a baloldali pártok programjában is megtalálható. A társadalmi igazságosság kérdése inkább a gazdasági növekedés idején kerül a politikai napirendek élére, amikor a gazdasági növekedés elosztása a kérdés.

Válság idején a recesszióból való kijutás a fő kérdés, s ebből következően a „válság kezelőiként” rendszerint a hatalom birtokosai kerülnek kedvező helyzetbe, ahogy azt Gordon Brown és Nicolas Sarkozy, valamint Angela Merkel helyzete is mutatja. Emellett az érintett kormányok számára a nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság kedvező lehetőséget teremt a már korábban megrendült gazdasági helyzet indoklására is, nem kevésbé a kapitalizmus bírálatára és az „állam mint megmentő visszatérésének” kommunikálására. Franciaország esetében az állami intervencionizmusnak a politikai kultúrában mély történelmi hagyományai vannak, míg Németországban a szociális piacgazdaság filozófiája a pénzügyi és gazdasági válság feltételei között is hiteles referenciát jelent a fair versenyt biztosító állam szerepének hangsúlyozására.

Az ellenzékben lévő baloldali pártok alig vagy egyáltalában nem képesek a válságból politikai tőkét kovácsolni, mivel ellenzéki erőként a legtöbb esetben nem képesek magukat a válság menedzselőiként profilírozni, és az államnak mint „megmentőnek” a szerepét kizárólagosan a saját politikai napirendjük részeként megjeleníteni. Mind-az EU országaiban azt jelenti, hogy a

gazdasági válságból az ellenzékben lévő baloldali pártok közvetlenül kevesebb hasznot húzhatnak, mint a kormányon lévő erők. A válság következményeivel ugyanakkor a jobboldali konzervatív pártoknak is szembe kell nézniük, mivel a válság hatásaként a populista és radikális pártok megerősödő versenytársaik lehetnek.

A globális válság és Közép-Európa

A különbségek jelentősek, ám a mai helyzettel mégis összevethető az 1973 után kibontakozott világgazdasági válság. Az 1973. évi olajválság Magyarországot olyan kényszerpályára sodorta, amelyben a pénzügyi eladósodás és azt kezelő adósságdiplomácia a magyar külpolitika mozgásterét jelentősen növelte, és elősegítette hazánk beilleszkedését egy új világgazdasági és világpolitikai rendszerbe. Sőt, Budapest átmenetileg erőforrásait meghaladó külpolitikai és diplomáciai szerep betöltésére is képesnek bizonyult. Ezzel szemben az eladósodás ma a külpolitikai mozgástér és a politikai-szervezeti alkuerő korlátozódásával kapcsolódik össze, amit a belpolitikai megosztottság is hátrányosan befolyásol.

Magyarországot „kettős marginalizálás” veszélye fenyegeti, ami közvetlenül nem az EU világgazdasági és világpolitikai szerepével, mint inkább az unió és a kelet-közép-európai térségen belüli pozíciójának meggyengülésével függ össze. Ez egyfelől azt jelenti, hogy Magyarország tempót veszített abban a folyamatban, hogy az unió centrumterületeibe – köztük az euróvezetbe – kerüljön. Másfelől Budapest pozíciója a közép-európai régió államai között is hátrébb sorolódott. Ehhez járul, hogy a közép-európai régió felerősö-

dött differenciálódási folyamataiban nehezebbé vált egy konzisztens Közép-Európa-politika megfogalmazása és megvalósítása. A közép-európai térség felgyorsult differenciálódását jelzi Szlovénia, Szlovákia bekerülése az eurózónába, Csehország és Lengyelország viszonylag közeli euróvárományosi pozíciója, a balti államok és Magyarország sebezhetőségének növekedése. Közép-Európa differenciálódását jelzi számos olyan jelenség is, amely az együttműködésben akadályozó tényező lehet: az euroszkeptícizmusnak a politika állami szintjén történő megjelenése (Csehország), számos országban az EU társadalmi elfogadottságának csökkenése, az ellentétes belpolitikai kurzusokból származó feszültségek (Magyarország versus Lengyelország), az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok eltérő hangsúlyai, az EU-n belül folytatódó, megkésett állam- és nemzetépítésből következő, a különböző kormányzati ciklusokon átívelő nacionalizmusok erősödése (Szlovákia).

Ezzel együtt nyilvánvaló, hogy bármilyen különbségek is vannak a térség országai között, a nemzetközi megítélés a térségét mégis egységként hajlamos kezelni. Ezt nem csupán a multinacionális vállalatoknak a térség egészét átfogó stratégiái, hanem az a tény is bizonyítja, hogy az eurózónán kívül maradt közép-európai országok tőzsdéi és árfolyamai közvetlen hatással vannak egymásra. Mindez azt jelenti, hogy a régió egyes országainak kedvező vagy éppen kedvezőtlen helyzete nem választható a térség egészének kontextusától. Ez a fajta interdependencia is jelzi, hogy a térség országai számára az együttműködésnek nincs reális alternatívája.

A maga módján minden válság egyfajta heurisztikus funkciót is betölt, rávilágítva az egyes államok gyenge pontjainak, kormányzati és közigazgatási szervezeteinek

hatékonyására, komparatív intézményi előnyeinek és hátrányainak problémáira. Ám rávilágít arra is, hogy a válság a nemzeti megoldásokat erősíti-e, vagy inkább arra nyújt esélyt, hogy a regionális együttműködés erősödjön. És természetesen arra is, hogy egy ország politikai és gazdasági kapcsolataiban melyek azok a multi- és bilaterálisan meghatározható pontok, amelyek kapaszkodókat jelenthetnek a válság kezelésére és túlélésére.

A magyar külpolitika szempontjából bebizonyosodott, hogy az EU-hoz való tartozás a gazdasági biztonság egyik sarokpontja: a nagyobb integráció – az eurózónában való részvétel – még nagyobb védeltséget lett volna képes biztosítani. A válság a magyar külpolitika kétoldalú tájékozódásában ismét megerősítette a térség felé legnyitottabb és geopolitikailag legérzékenyebb két partnerország, Németország és Ausztria szerepét. A magyar gazdaság stabilitását és konjunkturális ciklusait Németország gazdasági helyzete és politikája jelentős mértékben befolyásolja. A 2008. évi gázválság idején a német E.On Nyugatra szánt gázmennyiségéből juttatott Magyarországnak, Magyarországnak pedig Szerbiának, ami az európai szolidaritás jó példájának bizonyult. Németország a mintegy 15 milliárd eurót kitevő befektetéseivel a legnagyobb magyarországi befektető, és mint ilyen, a válság közepette is megerősítette a magyar piacon meglévő elkötelezettségét. A magyar–német kapcsolatok stratégiai jelentőségét mutatja a magyar gazdasági növekedés német piaci függősége, nem kevésbé a német tőkével működő hétezer vállalat és negyedmillió magyar munkahely, valamint a Mercedes tervezett kecskeméti beruházásának ismételt megerősítése.

Nyilvánvaló, hogy a stratégiai partnerek kivonulása a térségből kritikus következményekkel járna. 2009 januárjának végén az

osztrák bankok jelentős kelet-európai szerepe hívta életre az osztrák kormánynak azt a kezdeményezését, amely egy nemzetközi stabilizációs alap megteremtését irányozza elő a bajba jutott kelet-európai gazdaságok pénzügyi támogatására – konkrétan a nyugat-európai államok példáját követve a térség bankszektora fölé húzandó nemzeti „védőlátók” létrehozására. Bécs a kelet-európai térségben mintegy 230 milliárd euróval van jelen, ami az osztrák GDP mintegy 70 százalékának felel meg. Ausztria tehát saját gazdasági erejéhez képest messze a legnagyobb mértékben képviselteti magát a kelet-európai piacokon. Ez a Nemzetközi Valutaalap értékelése szerint a pénzügyi és gazdasági válság feltételei között rendkívüli kockázatokat rejt magában, mivel e bankok kivonulása a térségből végzetes következményekkel járna mind Ausztriára, mind az egész régióra nézve. Werner Feymann osztrák kancellár a kezdeményezést azzal indokolta, hogy a közép- és kelet-európai régióval folytatott kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatainak köszönhetően Ausztria a szomszédjainál nagyobb növekedést ért el, ezért Bécsnek alapvető érdeke, hogy a gazdasági és pénzügyi válság idején is kifejezze a térség iránt megnyilvánuló érdekltségét és politikai felelősségét. Bécs a többi beruhá-

zásban érdekelt állammal – közöttük Németországgal, Franciaországgal, Belgiummal és Olaszországgal – szövetségben arra törekszik, hogy megnyerje az EU és a Nemzetközi Valutaalap támogatását a „gazdasági körforgás” biztosításához, azaz egyidejűleg nyújtsanak segítséget Bécs szomszédainak, az osztrák bankoknak és a külföldi beruházástól függő vállalatoknak, s ezzel a munkahelyek mind nagyobb számát őrizzék meg.

Mivel a pénzügyi és gazdasági válság globális, nyilvánvaló, hogy a magyar külpolitikának az EU keretében és azon kívül a globális „kitörési pontokra” is figyelmet kell fordítania, ahogy ezt Kína és a Perzsa (Arab)-öböl menti arab országok irányában tett lépések jelzik. Mint minden válság, ez a mostani is felvet egy további kérdést, nevezetesen azt, hogy mennyire készülhetünk fel a jövőben egy más jellegű válságra – adott esetben az édesvízhiány által kiváltott regionális és globális szükséghelyzetre. Képesek leszünk-e egyszer komparatív előnyeink alapján egy válsághelyzetből – adott esetben mint „vízhatalom” – megerősödve kikerülni? Mindez meglehetősen teoretikus feltevésnek tűnhet, ám az ilyen előretétekítés a pénzügyi és gazdasági válságból levonandó tanulságok között legyen figyelemztetés a jövőre is. ■

Irodalom

Kagan, Robert: *The Return of History and the End of Dreams*. Atlantic Books, 2008.

Haass, Richard N.: The Age of Nonpolarity. What will follow Us dominance? *Foreign Affairs*, Vol. 67. 2008, No. 3. 45–46. o.

Giersber, Georg: Wasserreserven versiegen schneller als Ölreserven. FAZNET.

<http://www.faz.net/s/RubEC1ACFE1EE274C81BCD3621EF555C83C/Doc-EED827> 2008. 06. 07.

Ziesemeier, Bernd: Das Dollar-Paradoxon. *Internationale Politik*, Vol. 63. Nr. 12. Dezember 2008, 39–40. o.

Österreich ruft nach Hilfe für die Banken im Osten. *Der Standard*, 27 Januar 2009. <http://derstandard.at/druck/?id=1231153007354>. 2009. 01. 28.

The left's resignation note. *The Economist*, December 13, 2008. 40. o.